

MATÜRİDİ'YE GÖRE HİDAYETE ENGEL OLAN BEŞERİ ZAAFLAR VE TEZAHÜRLERİ

Ramazan BİÇER*

Anahtar kelimeler: Kur'an, Mâtürîdî, hidayet, insanî zaaflar, akıl-kalp ilişkisi.

Özet

Kelâm ilminin ana konularından olan hidayet, Allah ve kulun iradesi sonucu oluşmaktadır. Hidayetin gerçekleşmesi, kelâm ekolleri arasında tartışma konusu olmakla birlikte, bu oluşumda bazı psikolojik faktörlerin etkisi genel bir kabuldür. Kur'an'da bu etkenler belirtilirken, hidayete engel olan sapmalar da, önemle vurgulanmıştır. Ehl-i Sünnet imamlarından Mâtürîdî, bu manileri kelâm verileri çerçevesinde özenle yorumlamıştır. Daha çok beşerî bağlamda değerlendirilen hidayet engelleri, iman mahalli olan kalbin fonksiyonlarına müdahale etmektedir. Kur'an ifadeleri ve Mâtürîdî'nin yorumları çerçevesinde ele alınan, hidayete mâni olan beşerî-aklî sapmaların direkt kalbe yansımaları, bir anlamda inanç konularındaki akıl-kalp ilişkisine göndermede bulunmaktadır.

Key words: Qur'an, Maturidi, guidance, reason, heart, relationship between the reason and heart.

Human Weaknesses and Their Appearances Hindering Divine Guidance in the Opinion of Maturidi

Abstract.

Guidance, one of the major themes of Islamic Theology, is established in accordance with the result God and man's will. Although there are disputes in the constitutions of guidance among the Schools of Islamic Theology; it is generally accepted that the psychological plays important role in its constitution. Though the Qur'an states these effects, it also deals with some distractions, which prevent the people from guidance. The great scholar of Muslim Orthodoxy (*ahl al-sunnah*), al-İmam **al-Maturidi**, comments on these obstacles sensitively in the context of Islamic theology. These obstacles to guidance are dealt with in rational context, however they also interfere clearly the place of belief, *qalb* (heart). The obstacles to guidance (rational obstacles which is reflected in the heart of believers) which are dealt with from the perspectives of Qur'anic statements and Maturidi's interpretations makes clear references to the relationship between the reason and heart concerning the issues about belief.

* Yrd. Doç. Dr., SA.Ü. İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

GİRİŞ:

Hidâyet olgusu, erken devirlerden başlamak üzere, kulların fiilleri bağlamında kader problemi ekseninde kelâm ilminin ilgi alanına girmiştir¹. Hemen hemen bütün kelâm ekolleri, hidâyetin ilâhî kaynaklı olduğunu kabul etmekle birlikte, mahiyeti ve hidâyete ulaşma noktasında kulların rolleri konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır². Öte yandan hidâyetin oluşumunda ilâhî ve beşerî faktörler, kelâm bilginlerini meşgul ederken, hidâyete engel olan beşerî zaafılar da konu bağlamında ele alınmıştır³.

Problem, Kur'an verileri çerçevesinde ve Mâtürîdî'nin hidayet kavramıyla ilgili yorumları doğrultusunda ele alınmıştır. *Müellif konuyu sistematik bir yapıda işlememiştir*. Ancak "hidayet engelleri" etrafında oluşan etkenler, eserlerde farklı platformlarda değinilmiştir. Bu makalede, söz konusu mesele ile ilgili bilgilerin derlemesine gayret gösterilmiştir. Bu nedenle çalışmanın sistematik yapısı, Mâtürîdî'nin verileri doğrultusunda, makale yazarı tarafından şekillendirilmiştir.

Kur'an Terminolojisinde Hidâyet Kavramı:

Doğru yola gitmek ve göstermek, bir amaca ulaşacak yolu belirtmek, bir gaye için kılavuzluk etmek anlamlarında olan hidâyet terimi, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli isim ve fiil sığıları şeklinde 300'den fazla bulunmaktadır. Öncelikle Allah kaynaklı olarak kabul edilen hidâyet, başta Kur'an olmak üzere kutsal kitaplar⁴ ve melekler gibi başka vasıtalarla da ifade edilmiştir⁵. Bazı hadislerde ise Hz. Peygamber ve insanlar, hidâyet aracıları olarak zikredilmiştir⁶.

Kur'an'daki hidayet bağlantılı terimlere dikkat edildiğinde, bu eylemin bizzat kişinin iradesiyle gerçekleştiği görülmektedir⁷. Nitekim Râğîb el-İsfahânî'nin hidâyet terimi tanımında yer alan, "ilk bakışta farkedilmeyen yollarla bütün yaratıklara ve özellikle ilâhî emirlere muhatap olan insana yol gösterme" tarzındaki ifadeler, hidâyette bireysel irade ve gayretin önemini vurgulamaktadır⁸.

Hidayetin Allah'ın yaratması sonucu olduğunu kabul eden Mâtürîdî'ye göre kul, iradesi doğrultusunda ona ulaşır veya vazgeçer. Buna göre küfrü tercih eden kimseyi Allah hidayete ulaştırmaz. Böyle bir kişinin hidayete erişmesinde peygamberin de bir fonksiyonu olamaz⁹. Mâtürîdî bu görüşüyle, cebir anlayışı karşısı bir vurguda

¹ Bk. Mehmet Bulut, *Hidayet-Dalalet ve İnsanın Sorumluluğu*, DEÜİFD, İzmir 1995, s. 251-253.

² Yusuf Şevki Yavuz, "Hidâyet", *DİA*, XVII, 474-475.

³ Bk. Emrullah Yüksel, "Kur'an-ı Kerim'de Hidayet ve Dalalet Anlayışı", *AÜİFD*, İstanbul 1986, VII, 96-98.

⁴ Mâtürîdî'ye göre kutsal kitapların hidayet vasıtası olması, beyan ve hidayeti isteyen kimselere hüccet olması anlamındadır. (bk. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Selim Ağa Kütüphanesi, no. 40, vr. 71a).

⁵ Bk. M. Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cem*, "hdy" md. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr., 538a.

⁶ Bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hdy" md.

⁷ Bk. Cihat Tunç, "İslam Dinine Göre Hidayet ve Dalalet", *EÜİFD*, Kayseri 1989, VI, 40.

⁸ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hdy" md; *Tafsîlü'n-neş'eteyn ve tahsîlü's-sa'âdeteyn* (nşr. A. Neccar), Beyrut 1408/1988, s. 124.

⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 4a, 4b, 45a, 64b, 538b.

bulunmaktadır. Zira o "hür irade" prensibine büyük önem vermektedir. Buna göre Allah'ın müdahale etmemesi, bireysel özgürlüğün bir sonucudur. Nitekim müellifin inanç konularına yaklaşımı, vahiy, akıl olgu bütünlüğü içerisinde olduğundan, konuyla ilgili tespitlerinde onun kader anlayışıyla ilgili önemli alt yapısı bulunmaktadır¹⁰. Nitekim Mâtürîdî'nin konuyla ilgili olarak "Allah onların zulüm ve küfrü ihtiyar ettiklerini ve de tövbe etmeyeceklerini bilince, onları hidayete erdirmemiştir" şeklindeki ifadesi¹¹, konumuza açıklık getirmektedir. Zira Mâtürîdî'ye göre nuru, zıddı olup, aynı zamanda karanlık anlamında olan zulüm, şirk ve küfrün bir meyvesidir¹².

Kur'an verileri çerçevesinde hidâyet dört ana boyutta tahakkuk ettiği anlaşılmaktadır:

1-Her mükellefe lütfedilen akıl ve idrak yetenekleriyle hayatını sürdürmeyi sağlayan zorunlu bilgiler.

2-Vahiy ve peygamber yoluyla yapılan davet ve onlar tarafından hakikatlerin beyanı¹³.

3-Hidâyete yönelen kimselere Allah'ın lütfettiği tevfiğ.

4-Hidayete hak kazananları ahirette cennetle ödüllendirme¹⁴.

Bu tür sıralama, birbirinin neticesi olarak kabul edilmiştir. Ancak bazı durumlarda bir önceki hidâyet gerçekleşmişken, bir sonraki devreye girmeyebilir. Tamamen ilâhî iradeye yönelik hidâyet aşamaları içerisinde insanla direkt bağlantılı olanı, ikinci merhaledeki "çağrıda bulunmak ve tanıtmak"tır¹⁵.

Mâtürîdî'ye göre iman ve hidayete ulaşmanın bazı öncülleri vardır. Bu öncüllerin ardından hidayet ve iman, özgür iradesiyle istemde bulunan kişiye nail olur. Müellif bu öncüller arasında Allah'ı nazar bağlamında zikretmenin önemli bir yeri olduğunu vurgular¹⁶. Zira ona göre nazar ve tefekkürü terkeden kimseler, peygamberi de yalanlayarak, hidayetten uzak kalmaktadırlar¹⁷.

I-MÂTÜRİDÎ'YE GÖRE HİDÂYETE ENGEL OLAN BEŞERÎ ZAAFLAR

1-Aklın Zafiyetleri.

Mâtürîdî'ye göre hakikatlerin bilinmesine ulaştıran ana yollar, duyular aracılığıyla oluşan idrak, istidlâl ve haberdîr¹⁸. Aklın bir ürünü olan istidlâl ve nazar, Mâtürîdî'ye göre zorunludur. Ancak şeytan vesvesesiyle insanı nazar eyleminden alıkoymaya

¹⁰ Bk. Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Te'vil Anlayışında Aklın Yeri", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (haz. Sönmez Kutlu), Ankara 2003, s. 253-254.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 781a.

¹² *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 213a.

¹³ Daha çok Mu'tezile bilgilerinin kabul ettiği bu anlayışın eleştirisi için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 538b; Krş. vr. 126a.

Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "hdy" md; *Tafsîlün-neş'eteyn*, s. 124; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 126a, 393b, 781a.

¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Hidâyet", *DA*, XVII, 474.

¹⁶ *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 758b.873a.

¹⁷ *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 261a.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. F. Huleyf), İstanbul 1970, s. 7; *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr., 170b, 843b.

çalışır. Zira şeytanın işi, aklın işlerliğine engel olmaktır. Nitekim şeytan çeşitli bahaneler ileri sürerek, insanı aklını kullanmaktan alıkoymaya çalışır. Zira akıl, varlıklar üzerinde düşünerek, onun bir yaratıcısı olduğunu anlar, ardından da ona itaati teşvik ederek, bireyi nefsanî ve şehvânî arzularından uzak tutmaya çalışır¹⁹.

Aklın ana karakterinin, kendisinin kullanılmasının ihmal edilmesine karşı bir direnişe geçmek olduğunu söyleyen **Mâtürîdî**, ilâhî sahaya ait hususları da sorgulama temayülünün, onun tabiatı gereği olduğunu kabul etmiştir²⁰. Bu nedenle tekelifin akıl bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken Allah'ın, insan aklının kabul edemeyeceği hiçbir emri vermediğini kaydetmeyi de ihmal etmez²¹. Nitekim müellife göre akliyyât, araştırma ve inceleme sonucu ulaşılan tevhid, peygamberlik ve diğer bilgileri içermektedir²².

Hakikatin anlaşılmasında başvuru yegane ölçünün akıl olduğunu düşünen **Mâtürîdî**, her halükarda aklın, sınırsız bir niteliğe sahip olmadığını da kabul etmiştir²³. Ona göre aklın kendisine özgü bazı zayıflıkları ve afetleri vardır. Nitekim akli delillerin çokluğu, vesvese ve tereddüdün gölgeleyemeyeceği gerçek bilgiyi sağlamaz. Zira makul âlemin çok karmaşık olması, ince ve dakîk boyutları bulunması, göz ardı edilemez realitelerdendir²⁴.

Hakikatlere ulaşmanın da insan zihninde oluşan bir idrak sonucu olduğunu benimseyen **Mâtürîdî**, idrakin de sınırlı ve hacimli bir şeyi kapsayıp ihata ettiğini savunur. Oysa ki Allah sınır ve hacimle nitelendirilmekten münezzehtir. Zira sınırlı oluş, bir sona eriştir ve daha üstün olmaktan aciz kalıştır. Sınırlılık, eninde sonunda nihayete eren bitişik cüzler statüsünden ibaret iken, Allah bölünmez bir zâtî birliğe sahiptir²⁵. Buna göre sınırlı bir varlık olan aklın, sınırsız statüdeki tanrıyı algılaması mümkün değildir.

Aklın yeteneklerinin belirli olması nedeniyle, kendisine çizilen alanı aşamayacağını düşünen **Mâtürîdî**, bu bağlamda insana yönelik olması itibarıyla güzel görünen bir çok durumun, asıl olarak çirkin olabildiği, düzenli görünenlerin de zâtında bozuk olduğunu sezme yeteneğinin akılda bulunduğunu söyler. Ancak bunun her zaman geçerli olamayacağını öne süren müellif, bazen kendi alanına giren hikmet ve sefehin mahiyetini anlamaktan alıkoyma engellerin, aklın gerçeği anlamasında şaşırtıcı bir fonksiyonlarda bulunacağını kabul eder. Buna rağmen, salim bir akıl ve sağlıklı bir duyguya sahip bir kimsenin, fikrî problemleri rahatlıkla halledebileceğini savunur²⁶.

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 136.

²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 101.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 137.

²² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 75a.

²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 74a, 126b, 538a, 538b.

²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 80, 182.

²⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 81; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, vr. 73a-73b, 83b, 111b, 140b, 218a, 266a, 268b, 393b, 394b.

²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 116.

Mâtürîdî, hidayete ermeye engel olan güçlü manileri şu şekilde sıralar:

a-İnsanın üflet edip sempati duyduğu kişilere özenmesi.

b-Hakikate ulaştıracak delilleri incelemekten ve akıl yürütmekten yüz çevirip, fitratının zevk alacak şeylere düşkün olması sonucu, nefsinin arzularına yönelmesi. O bunu yaparken, taklit ettiği kimselere güvenir, onların arkadaşlığına ve kendileri aracılığıyla ulaşacağı nefsanî arzulara heves eder. Ardından görüşlerinin isabetliliğine ve kendilerini gerçeğe ulaştıracağına ümit bağlar veya özendiği kişilerin lütufkarlığını hesaba katar.

d-Bireysel ve toplumsal mutluluk faktörler.

e-Alışkanlıklarından ayrılamaması.

f-Günlük yaşantıdaki stresler, meşguliyetler, çeşitli hastalık ve sıkıntılar.

g-Nefsanî arzuların insan üzerindeki egemenliği, dünyevî arzu ve lezzetlerin çokluğu²⁷.

Bütün bunların sonucunda oluşan özentî, öylelerini nefsin doyumsuzluğuna ve kötü alışkanlıklarını normal telakki etmeye doğru sürükler²⁸. Bu da aklî eylemlerin yerine getirilmesini önemli oranda engellemektedir.

Yine müellif akli hakikati idrakten alıkoyan engelleri sayarken, bunlardan dünyevî uğraşların onu meşgul ettiğini, sağlıklı bir şekilde çalışmasına engel olduğunu kabul eder. Olayı daha psikolojik boyutta ele alan **Mâtürîdî**, insanların doğasında bulunan sıkıntılar yanında, hayatının farklı boyutlarında karşılaştığı acı ve kederlerin de akıl üzerindeki etkisine dikkatleri çeker. Dolayısıyla bu tür etkenler insan aklını meşgul etmekte, onun küçük büyük, gizli açık her alandaki gerçeği kavramaktan alıkoymaktadır²⁹. Nitekim muhtaç ve fakir bir kimsenin, gelenek ve alışkanlıkların etkisiyle, hikmetin saklı bulunduğu noktayı nasıl tespit edeceği sorusu müellifin cevap aradığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla rububiyete ait hikmeti kavramada konumu bu olan ve söz konusu afetlere maruz kalan akıl, kendi sınırlarını aşamaz³⁰. Aşamadığı gibi, görevini doğrudan yerine getirmesine de mani olur.

Aklın sağlıklı bir şekilde işlemesine engel olan öncü faktörlerden kabul edilen nefsanî arzuların, aklın rakibi olduğunu kabul eden **Mâtürîdî**, bu duygunun insana özgü arzu ve şehvetlerle, bunları cazip gösteren şeytânlardan oluşan yardımcılarla desteklendiğini söyler. Bu tür şeytanî destekli bir duygunun, psikolojik fonksiyonunun etkisine vurguda bulunan müellife göre, nefsanî duygunun bütün güdüleri, duyu âlemi çerçevesinde ve yanı başımızda iken, hak yolda ilerlemenin bütün faktörlerinin duyular ötesindedir³¹.

Bu yorumları doğrultusunda müellif, hidayetden uzak kalmanın temel etkenleri arasında, insan tabiatının (fitrat) nesne ve olayları güzel ve çirkin göstermede, akla

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 183, 223-224; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 73a.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 111.

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 182-183, 185.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 116.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 185.

muhalif düşüklükleri zamanda, bir çok kimse için akıl ile insan fıtratının gösterdiği neticeleri birbirinden ayırmak çok zor olduğunu kabul eder. Böyle bir değerlendirmenin nedeni ise, her şeyin "reel idraki" sorunudur. Yani kendine özgü verilerin dışında, farklı bir analiz ile çözümlenmeye çalışılmasındandır³².

Öte yandan **Mâtürîdî**, bu veriler doğrultusunda Allah'ın fiillerini sorgulamanın bir dayanağı bulunmadığını ileri sürerken, bazı konuların haber yoluyla peygamberler aracılığıyla geldiğini vurgular ve bu alanda akıl yürütmenin, sağlıklı bir tutum olmadığını belirtir. Zira ona göre aklın sınırları dışında olan bu tür inanç konularını sorgulamak, akıl ötesi bir olgu olduğundan, dîni bir zorunluluk değildir³³.

2-Taassup ve Taklit.

Mâtürîdî, hakikate ulaşmaya engel olan ana faktörlerden birisini **taassup** olarak tanımlar. Zira ona göre peşin hüküm ve sabit fikirlikte, birey kendi anlayışının tam gerçeği yansıttığını, başkalarının ise bunu sağlayamadığını düşünür. Yine böyle bir kimse, kendi inancını irdelemez bile. Dolayısıyla kabullerindeki yanlış ve hataları görmez, hatta görmek de istemez. Çünkü o inanç argümanlarına bilinçli bir şekilde yaklaşmamıştır³⁴. Zira taassup sonucu kabul edilen fikirlerde, her hangi bir akli eylem olmadığı için, aksi istikametteki kavrayış, onun için bir şey ifade etmez. Oysaki kabuller, akli bir zorunluluk sonucu oluşmalıdır³⁵.

Akli zaatlardan kabul edilen hususlardan olan taassubun farklı bir boyutu da **Mâtürîdî'ye göre taklit** olgusudur. Zira taklit, bu eylemi gerçekleştirme çabasından kaçınmak amacıyla, nazar ve tefekküre dayalı araştırma yoksunluğunu neticesidir³⁶. Bilindiği gibi **Mâtürîdî**, akaid sistemini oluştururken, taklitten kaçınmayı ve nazar ve istidlâl sonucunda, tahkiki imana ulaşmayı ana hedef olarak tayin etmiş ve bunu da kelâm ilminin temel prensibi olarak benimsemiştir³⁷.

Kur'an taklidin bilinçsizce yapılan bir eylem olduğunu vurgularken, sahiplerine de "körü körüne hareket edenler" şeklinde bir değer biçmiştir. Söz konusu kimseler, bu tutumlar nedeniyle helak edilmişlerdir. Bu tür bir yargılama, aynı zamanda dünyevî ve uhrevî felaketlerin çarğıncısı olmaktadır.

Kalbin hidâyete engel olan eylemleri anlatılırken, genellikle bu tavrın arkasında kibir ve ön yargı olduğu, âyetler bağlamında rahatlıkla gözlemlenmektedir. Nitekim Şuayb peygamberin hidâyet daveti karşısında insanların "Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz"³⁸ şeklinde bir tepki göstermeleri, bir tür ön yargı belirtisidir. Zira söz konusu âyet ifadelerinden evrensel bazda ahlak kurallarını içeren Hz. Şuayb'ın, davetini anlamamaları düşünülemez. Ancak "Biz seni içimizde zayıf görüyoruz.

³² **Mâtürîdî**, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 224.

³³ **Mâtürîdî**, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 131-134.

³⁴ **Mâtürîdî**, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (nşr. Avazeyn), Kahire 1391/1971, I, 199.

³⁵ **Mâtürîdî**, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (nşr. Avazeyn), I, 199.

³⁶ **Mâtürîdî**, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 111.

³⁷ Ali Abdülfettah el-Mağribî, *İmâm Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî*, Kahire 1985/1405, s. 79.

³⁸ Hüd 11/84-91.

Kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlardık. Senin bizim yanımızda hiçbir değer yoktur" ifadeleri, ilâzlarına açıklık getirmektedir. Yine Mekke müşriklerin "Biz arkadaşımızı daha iyi biliriz. Eğer onun doğru söylediğini bilseydik ona uyardık"³⁹ demeleri de, bir tür önyargının belirtisidir. Öte yandan bu sözlerin sahipleri "Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kılıfıdır, kulaklarımızda ağırlık, seninle aramızda perde vardır. Elinden geleni yap, biz de elimizden geleni yapıyoruz"⁴⁰ şeklindeki söylemleriyle, açık bir şekilde hidâyete karşı direnme gerekçelerini göstermişlerdir. **Mâtürîdî**'ye göre Allah'ın emir ve yasalarına karşı gelme, peygamberin sözlerini dinlememe, kibir ve inadin son noktasıdır⁴¹. Zira bunlar hakikati kabule niyetli kimseler değildir. Zira, hidayete yönelmek, öncelikle, bir meyli ifade eden "kulak vermek" suretiyle gerçekleşir. Oysa ki hakikatten yüz çevirenler, bu tür eyleme yönelmekten uzaktırlar⁴². Böyle bir tutumun arkasında, ileri boyuttaki taassup ve taklit olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Taassubun oluşturduğu psikolojik yapı, ortamlara göre olumsuz anlamda farklı değerler kazanmıştır. Nitekim İslam tarihinde mezhep taassubunun ilerlediği, fikri müsamahaların tamamen ortadan kalktığı devirlerde, küfrün tanımı da değişmiş, her gurup kendi inancına aykırı hareket etmeyi, küfrün bir sınırı olarak algılamıştır⁴³.

3-Cahillik.

Mâtürîdî'ye göre bir anlamda basîretsizliği de içeren bu terim, hidâyetin önündeki büyük engellerden biri olarak kabul edilmektedir⁴⁴. Bilgi ve idrakın karşı kıyısında olan cahillik ve basîretsizlik, daha çok ahiret bilincinin gerçekleşmemesiyle tezahür etmekte ve bu nedenle Kur'an da gerçeklerin mutlak olarak ölüm ötesinde anlaşılacağını vurgulamaktadır⁴⁵. Ancak dînî hakikatlerin dünya hayatında da bilinebileceğini vurgulayan Kur'an ayetleri, "Keşke bilseydiniz" temennisiyle konuyu dile getirmektedir. Elbette bu ifadelerin arkasında, "bilmek için çaba sarfetseydiniz" şeklinde bir çağrı bulunmaktadır. Bu tür bir temenni tefekkür etmedikleri ve nazar eyleminde bulunmadıkları şeklinde yorumlanmıştır⁴⁶.

Evrendeki her şeyin hikmet içerisinde bir gayeye yönelik yaratıldığını ve var olduğunu belirten **Mâtürîdî**, insanı hidayetten alıkoyan etkenler arasında, insanın bu hikmeti algılamaktan uzak olması, yani cehaleti veya ihtiyaçları olduğunu kaydeder. Oysaki bir insan belli alanlarda bilgili olsa bile, yaratmaya müteallik bazı hususlara akli yetişemeyebilir, yani onun idrak gücünü aşabilir. Bu nedenle "adalet", "zülüm"; "hikmet" ve "sefeh" kavramları bazen benzerlik gösterse de, bunu ayıramamanın ana

³⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 335.

⁴⁰ Fussilet 41/5.

⁴¹ **Mâtürîdî**, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 8.

⁴² **Mâtürîdî**, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s.8; *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 538a, 538b.

⁴³ Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, İstanbul 1984, s. 90.

⁴⁴ **Mâtürîdî**, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 225b.

⁴⁵ et-Tekâsür 102/3-7.

⁴⁶ **Mâtürîdî**, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 538b.

mazereti, bilgisizliktir⁴⁷. Zira **Mâtürîdî'**ye göre dine bağlanmanın ve ilâhî bilgiye ulaşmak, akli kullanmakla gerçekleşir. Kendilerine akıl verilmiş olması itibarıyla insanların inanç konularında Allah'a karşı cehalet türü bir itiraza hakları yoktur⁴⁸. Zira aklın varlığı bu tür itirazlara kapı kapar mahiyettedir.

Cehaletin Kur'an ve sünnete aykırı anlayış ve hayat biçimi olduğu da düşünüldüğünde⁴⁹, ilâhî buyrukların kabulünün belirtisi olan hidayete karşı umursamaz olmak şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Kur'an cehaletin belirtileri olarak, isyan vasıtası⁵⁰, hidayet mukabilinde dalaletle talip olmak⁵¹, aşırı cinsel arzulara düşkünlük⁵², dînî konuları bilgisizce tartışmak⁵³, dindarlara karşı tavır takınmak⁵⁴, hevâya tâbî olmak⁵⁵ olarak belirtmiştir. Bu tür anlayış ve tutumlara sahip olan kimseler, cehalet içerisinde değerlendirilmekte ve hidayet olgusundan da uzak kalmaktadırlar⁵⁶.

Reel bağlamda bir sıfat olarak cehaleti üstlenen bireyin, bu tavrına neden olan etkenler arasında, duyu ve duygu zayıflığının önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

4-Duyu ve Duygu Zayıflığı.

Kur'an âyetleri bağlamında insanın yapısal olarak bazı kötü tutum ve davranışları olduğu kabul edilmektedir⁵⁷. Bu tür tavırların daha çok insanın duyu eksikliği veya duygu zayıflığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî, duyu ve duyguları, "havassı selime" ve "iyân" terimi içinde değerlendirmiştir. Ona göre objelerin anlaşılmasındaki incelik ve derinlik, ya da fazla uzaklık gibi etkenler, hastalık ve rahatsızlık gibi aksaklıklar, duyuların gerçek anlamda işlerliğini engelleyen etkenlerdir. Dolayısıyla duyu ve duygularla elde edilebilen hakikatlerde, hata ve yanlışlıklar ortaya çıkabilir⁵⁸.

Duyularla hakikatin algılanmasında yanlışlığı sürükleyen temel unsurun, duyular çerçevesine giren varlık âleminin göz önünde bulundurulması olduğunu düşünen **Mâtürîdî**, duyular yoluyla elde edilen gözlemin, her zaman gerçeğe ulaştıramayacağını ileri sürer. Zira sadece duyular âlemiyle hareket eden kimseler, duyular ötesini algılayamaz. Çünkü bu öteki âlemle ilgili olguları hiç görmemişler ve

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 218.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Topkapı, no. 180), vr. 134b.

⁴⁹ İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab*, "chl" md.

⁵⁰ el-Bakara 2/274.

⁵¹ el-Bakara 2/16.

⁵² en-Neml 27/54-55.

⁵³ Lukmân 31/20; el-Hac 22/8.

⁵⁴ el-Furkân 25/63.

⁵⁵ Yûsuf 12/33.

⁵⁶ Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, Konya 1997, s. 178.

⁵⁷ Âl-i İmrân 3/14.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 12, 18-19; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 104b, 204b, 234b, 404a.

algılamamışlardır. Onlara göre duyular âlemi, duyular ötesinin yegane ölçütüdür⁵⁹. Oysa ki, inanç konuları daha çok duyular ötesi bir olgudur. Buna göre metafizik âlemi, duyularla algılamak, gözle sesleri anlamak, renkleri de kulak ile idrak etmek istemek gibidir⁶⁰.

Müellif, duyularımızın her birisinin kendi alanındaki hususları anlamak için yaratıldığını kabul ederken, bu tür bir duyunun bazen kendi alanını kavramada da yetersiz kalabileceğini ileri sürer. Böyle bir durumda bir diğer duyunun devreye gireceğini belirten **Mâtürîdî**, inanç konusunun ancak böylece anlaşılabilceğini kabul eder⁶¹.

Öte yandan müellife göre, bireyin kişisel mizacı, mevcut lezzetlere davet eden arzu ve istekleri, göz önünde canlanan çekici şehvi unsurlar, ihtiyaç ve zaruretleri, alışkanlık ve adetleri, duyu ve duyguları yanıltarak, sahibine gerçek olmayan bir şeyi, doğru imiş gibi gösterebilir⁶².

Duyuların her hakikati kavrayamamasının hâricî nedenleri de olduğunu belirten **Mâtürîdî**, meselâ uzaklığın yanında, bakılan nesnenin saydam veya küçük olması, sağlam bir yapıya sahip olmasına rağmen, duyunun görevini yapmasına engel olduğunu söyler⁶³.

Müellife göre, duyunun konusu olan varlıkların idrak edilişinin iki alternatifi vardır. Bunların ilki, kişinin duyu yoluyla algıladığı şeyle istidlâlde bulunmasıdır. Bunun da duyuyu aşan şeyin, duyumla ilişkili olduğu zamanda gerçekleşeceğini ileri süren yazar, buna örnek olarak, dumanın ateşe, aydınlığın güneşe delalet etmesini verir. İkinci olarak duyu ile algılananı aktaran haberdır. Nitekim uzak ülkeler, yeni meydana gelen olaylar bu konumdadır. Bu iki alternatifin sağlıklı bir duyu veya güvenilir kaynakla elde edilebileceğini kabul eden **Mâtürîdî**, özellikle duyuyu aşan ikincisinin, ancak haber verenin haberiyle anlaşılabilceğini vurgular. Gaybî âlemle ilgili bilgilere ise ancak peygamber haberiyle ulaşılabilir.

Akıl-duyu çakışmasına dikkat çeken müellif, insanların tabiatlarının hoşlanmadığı ama aklın benimsediği tutum ve davranışlara uymakla yükümlü olduğunu vurgulamıştır. Ona göre duyular, sadece "şimdi olan" ve "şu anda" duyu âlemine giren olguya göre şekillenebilir. Oysaki akıl, hem duyular âleminde hem de duyular ötesinde bulunanı algılayabilir. Bu nedenle nesnelerin güzelliği ve çirkinliği aslî tabiat ve duyularla değerlendirilmeyip, akli ölçülere göre değer biçilmiştir. Bu durumda akıl, değişikliğe uğramayan ve herhangi bir bilinmezlik sebebiyle geçersiz hale getirilemeyen duyu bilgisi gibidir. Bu tür bir duyu bilgisi, bütün gizli ve kapalı hususların mercîi konumdadır. Yine akıl, her tabii-duyusal bilginin temelini ve kriterini oluşturur⁶⁴.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 111.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 32; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 104b, 215a, 225a, 225b, 439b, 563b, 565a.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 116.

⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 116, 223.

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 229.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 32, 229; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 74a, 126b, 218a, 368b, 538a.

Nitekim Kur'an "dünyada kör olan kimsenin, ahirette de kör olacağını"⁶⁵ belirtirken, nazar ve istidlalden uzak duygu yoksunluğunun, "ahirette kurtuluşa ermek" anlamındaki hidâyete engel olmadaki faktörünü anlatmış olmaktadır. Duyu ve duygunun hidayete engel olma formuna girmesinde en önemli âmilin, her ikisinin de hevânın güdümünde kullanılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

5-Hevâya Tâbi Olmak.

Hidâyete ulaşmada engel olan önemli bir amil **hevâya uymaktır**. İnsanın gelişigüzel davranmasını salık veren hevâ, kötülüğe prim veren bu konumuyla bir çok ilâhî buyrukla çelişmektedir. Genel anlamda nefsin bedensel arzularının aşırı temsilcisi olan hevâ⁶⁶, sürekli olarak kötülük ve günahlara insanı temayül ettirmektedir⁶⁷. Bu konumu nedeniyle insan hevâsının bireyler bazda farklılık arzemesi de, hevânın tanım ve eylem sınırını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır⁶⁸. Nitekim peygamberler de, kendileri ve insanların hevâlarına uymamaları konusunda uyarılmıştır⁶⁹.

Mâtürîdî'ye göre ilâhî va'd ve va'îd hikmet açısından gerekli olmuştur. Zira nefis ve hevâyı itaate zorlama, insan tabiatının hoşlanmadığı erdemlere sevk etme, ancak ilâhî buyrukları ihtiva eden teklif sonucunda olur. İnsan tabiatının, yapılan işlerin sonucunu göz önünde bulundurmamak hissiyle şekillendiğini düşünen müellife göre, yöneldiği olgunun sonucunda yarar ve zararı acele görmek isteyen nefis ve hevâ, elbette hidayetin sonucunu uzak görmekte ve mümkün olduğu kadar, o tarafa yönelmekten insanı alıkoymaya çalışmaktadır⁷⁰.

Hevâ ve nefsin istekleri yanında onlar için bahaneler oluşturan hayatın zorluklarına karşı, tefekkür ve istidlâl ile göğüs germek gerektiğini düşünen **Mâtürîdî** bunun, peşin bir menfaati bulunmadığı, kişiyi zevk ve arzularından alıkoymaya için, hevânın direnç göstereceğini belirtir. Ona göre bu güç durum, nefsin terbiyesiyle ve olumlu yönde alışkanlıklar kazandırılmasıyla aşılabılır. Nitekim mükellef olmadıkları halde çocukların ibadete yönelik bazı sözlü yaptırımlarda bulunulmasında da aynı gaye gözetilmektedir. Bu nedenle tefekkür ve istidlâl, hevânın karşısında önemli bir güç oluştururken, bunun zararlı ve yararlı nesneler hakkında öğüt ve ibrete vesile oluşu da gözden uzak tutulmamalıdır⁷¹.

Mâtürîdî söz konusu problemi incelerken, değerlendirme bağlamında farklı bir tahlile girer. Şöyle ki, ona göre Allah, insanları iyiyi kötünden ayırmasını bilecek bir şekilde yaratmış, onların aklî idraklerine kötü davranışı çirkin, iyi tutumları da güzel göstermiştir. Bu sebeple o, insanın yapısal özelliğine paralel olarak, olumlu

⁶⁵ el-İsrâ 17/72.

⁶⁶ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "hevâ" md.; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 126b.

⁶⁷ Sa'd 38/26; en-Necm 53/3; el-Câsiye 45/23.

⁶⁸ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "Hevâ" md.

⁶⁹ eş-Şûrâ 42/15; Sâd 38/26.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kıtabü't-Tevhîd*, s. 100; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 126b.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kıtabü't-Tevhîd*, s. 110; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr., 393b.

davranışlara onları davet etmiştir. Öte yandan insanın bazı davranışlardan nefret etmesi, bazı tutumları da benimsemesi, yaratıcının insana sunduğu özelliklerdendir. Beşerin dünya lezzetlerine meyledici bir karakterde yaratılması sonucu, bu lezzetler ona çekici görünmektedir. Yine acı ve meşakkat yükleyici durumlardan kaçan insan psikolojisi, onun aklı ile tabiatı arasında bir çatışmayı doğurmasına yol açar. Zor gelen şeye, zevk verici sonucu uğruna tahammül gösteren bireyin, aynı amaçla meşakkatın külfetlerine katlanır bir halde olması, hidayet amillerinden birisi olmuştur. İnsan aklının zorluklara göğüs germeye karşı direneceği gerçeğine binaen, kötülüklerden yasaklanmış ve iyiliklere davet edilmiştir. Hidayet ve dalaletle ulaştırıcı sebepler yaratan Allah, akıllarını kullanan kulların, harcayacakları çaba ve insan tabiatının hoşlanmadığı, nefsin nefret ettiği hususlara gösterecekleri tahammül derecesine bağlı olarak, nail olacakları üstün mertebeler hedeflemiştir. Bunun için de hidayete ulaşacak iki yol belirleyen yaratıcı, birincisini ve en üstünü duyuvar aracılığıyla oluşan müşâhede, ikincisi ise duyuları aşan nakil olarak tespit etmiştir. Bu veriler çerçevesinde **hidayete** ulaşmak amacıyla nefis ve **hevânın** etkisinden kurtulmak, **eğitim**, nefsi alışıageldiği şeyden alıkoymaya özen gösterme ve yapmak istemediği şeye fitratın da benimseyebileceği güzel bir yöntemle sürekli olarak yönlendirmek suretiyle gerçekleşebilir⁷².

Bireysel anlamda tanrı edinilmesinden dolayı kalbin mühürlenme nedeni olan **hevâ**⁷³, aynı zamanda **toplumsal** bazda ortak özelliklere sahip olup **sosyal** bir nitelik kazandığı da görülmektedir⁷⁴. Buna göre Allah'ı hatırlamaktan uzak tutum ve davranışlarda yüce yaratıcıyı dikkate almayan fertlerin oluşturduğu **toplum**, hevâyâ tâbi olmuş ve hidâyetten uzak bir tutum içindedir⁷⁵. Hevânın şeytanî olduğu düşünüldüğünde, zülüm ve şehvet ile kişinin kendisine yaptığı aşırılık, hevâ ile yaratıcısına karşı yönelmiştir⁷⁶. Yine hevâ, fert ve toplumların önüne, toplumsal bir baskı unsuru ve dolayısıyla yaşam tarzı olarak da sunulmaktadır⁷⁷. Nitekim hevâyâ tâbi olmanın, affı mümkün olmayan şirk⁷⁸ veya bir zülüm olarak⁷⁹ nitelendirilmesi de bu anlayış pekiştirmektedir.

İnsan yapısında yaratılıştan var olan hevâ olgusunun, yan faktörlerle birlikte, insanın hidayetten yüz çevirmesine neden olacak bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda hevâyı olumsuz kanallara sevkeden insanın, en önemli eksikliğin, bilgisizlik olduğu da bilinmektedir⁸⁰. Bu özelliklere sahip olan bir kimse, hevâsına tâbi olarak, nefis ve şeytanın emirleri doğrultusunda hareket etmesi, bunun

⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 221-224. ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 73a.

⁷³ Muhammed 47/16; el-Casiye 45/23.

⁷⁴ el-Mâide 5/77.

⁷⁵ el-Kehf 18/18.

⁷⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâti'hü'l-gayb*, Kahire ts., I, 226.

⁷⁷ Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 133.

⁷⁸ el-Furkân 24/43.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, VI, 240.

⁸⁰ Rûm 30/29.

doğal bir sonucudur. Yeterli bilgi donanımına sahip olmayan insanın, hidayetden uzaklaşma konusunda zannına uyması da kaçınılmazdır⁸¹.

Hevâ bir anlamda yerilen nefsin güdümünde olan ve birlikte kişiyi hidâyetten alıkoyma yolunda güç birliği etmiş iki dahili engeldir. Nitekim **nefis** insan aklının boyunduruğu altına girmekte gerçekten önemli dirence sahiptir. Öte yandan nefis ne kadar olgunlaşırsa olgunlaşsın, yine de insanı kötülüğe itmekte ve yaşam boyu kişinin alt etmekte emin olamayacağı yegane varlık olarak görülmektedir⁸². Nitekim konu bağlamında değerlendirilebileceğimiz Âl-i İmrân suresinin on dördüncü âyeti, hevânın motivasyonlarını, cinsel arzular, dünya tamahını oluşturan mal, mülk, para ve makam gibi hususlar olduğunu göstermektedir. Bu olgular aynı zamanda kişinin Allah'a karşı **istiğna** göstermesine yol açan etkenlerdir⁸³.

Kibir, gurur ve **istiğnânın** ifadesi ve hevânın insanî yansıması olan büyülenme, Kur'an âyetleri bağlamında, inkarcını ana vasfı olarak görülmektedir⁸⁴. Nitekim cehennemde azap çeken insanlar arasında aşırı şımarık olanlar ile anormal şekilde böbürleneler olduğu anlaşılmaktadır⁸⁵. Kibrin arka planında, yaşamın her türlü kayıttan bağımsız olma arzusu⁸⁶ ve ilmi yetkinlik düşüncesinin⁸⁷ olduğu anlaşılmaktadır. Kibirleşmek, haktan yüz çevirmede inat gibi bazı olumsuz nitelikleri de beraberinde taşımaktadır⁸⁸.

II. HİDAYETE ENGEL OLAN BEŞERİ ZAAFLARIN KALPTEKİ TEZAHÜRLERİ

Kur'an-ı Kerim'de hidayete engel olan beşerî amiller anlatılırken, bunların kalbe yönelik tezahürlerine göndermelerde bulunulur. Kur'an, aklî eylemlerle de bağlantılı olan kalbe ait bu sapmaları, bazı kavramlar altında işlemektedir. Bunlar daha çok sapma (zeyğ), paslanma (reyn), hastalanma (maraz), katılık (kasvet), perdelenme (gulf), körleşme (a'mâ) ve mühürlenme (hatm) gibi terimlerdir.

Mâtürîdî, hidayete engel olan aklî-beşerî âmilleri anlatırken, bu etkenlerin kalpteki fonksiyonlarına da değinir. *Konuyu sistematik bir tarzda ele almayan müellif*, ilgili terimlerin geçtiği yerlerde, imanının mahalli olan kalbin hidayete yönelmesi için gerekli verileri ve hidayetten alıkoyan amilleri takdim eder. Bu doneler onun aynı zamanda akıl-kalp birlikteliği anlayışını da yansıtmaktadır. Nitekim **Mâtürîdî'ye** göre Kur'an'daki "Ulû'l-elbâb"⁸⁹ tâbiri, akıl ve kalp sahipleri anlamındadır⁹⁰. Yine o,

⁸¹ Bk. el-A'râf 7/71; el-Mü'min 40/35-36.

⁸² Reşid Rıza, *el-Menâr*, Kahire ts., I, 275.

⁸³ İzutsu, *The Structure of the Ethical terms in the Kur'an*, Tokyo 1959, II, 134-137, 199-200.

⁸⁴ Bk. el-A'râf 7/75-76; ez-Zümer 39/59-60.

⁸⁵ el-Mü'min 40/71-75.

⁸⁶ el-Câsiye 45/31; el-A'râf 7/146; el-Alak 96-9-10.

⁸⁷ el-Mü'min 40/83.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 74a, 394a.

⁸⁹ ez-Zümer 39/21.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 641a.

"Allah'ın, göğsünü İslam'a açtığı kimse"⁹¹ âyetini de, hakkı, hüccet ve burhanlarla, gerçek olarak gören" şeklinde te'vil etmiştir⁹². Müellif Hz. İbrahim'e gösterilen yer ve göklerin melekûtunun bir anlamını da, "vahdaniyete delalet eden marifet" olarak yorumlamıştır. Ona göre bu "marifet" vasıtası da, nazar ve istidlaldır⁹³. Öte yandan Mâtürîdî, "Doğrusu size Rabb'inizden basîretler geldi. Artık kim görürse yararı kendisine, kimde kör olursa zararı kendisinedir"⁹⁴ âyetinde yer alan "**basîret**" terimini işlerken, nazar ve tefekkür kavramlarını gündeme getirir. Basîreti, hidayete ulaşmak ve hakkı görmek şeklinde anlayan Mâtürîdî, bazı insanların inat ve büyükenmeleri sonucu, nazar ve istidlali terk etmeleri neticesi, hidayetden uzak kaldıklarını belirtir⁹⁵.

Mâtürîdî'nin hidayete engel olan beşeri zaafırlar şeklinde anlattığı hususların, imanının mahalli olan kalpteki tezahürlerini şöyle sıralayabiliriz:

1-Kalbin Hidâyetten Uzaklaşması (zeyğ).

Kalbin kayması anlamında olan "zeyğ", Kur'an'da hem kök hem de if'âl babında kullanılmıştır. "Bile bile haktan yüz çevirmek veya çevirtirmek" şeklinde bir manaya gelebilen zeyğ'de, bir tür şüphe sonucu, bilerek kişinin batıla meyletmesi bulunmaktadır⁹⁶. Böyle bir eyleme geçen kalbin de, Allah tarafından batıla yönlendirilmesi söz konusudur. Zira sapmış olan kalp ise de, onun temayülü sonucu saptıran Allah'tır. Mâtürîdî'ye göre Allah dalalette olan kimselerin zulüm ve küfrü iradeleriyle ihtiyar ettiklerini ve tövbe de etmeyeceklerini bilince, onları hidayetden alıkoymuş ve "zeyğ" eyleminin onların kalbinde yaratmıştır. Müellif, konu bağlamında "hidayet"i, mükafat ve sevap verme, "zeyğ"i ise, cezalandırma olarak yorumlayan Mu'tezile bilginlerine karşı çıkararak, yoğun bir tartışmaya girmiştir⁹⁷. Kalbin hakikat ve hayırdan batıl ve şerre doğru meyletmesinde, şüphenin ana etken olduğunu görmekteyiz. Ancak şüphe kişinin temayülüne göre sonuç verir. Bu nedenle şüphe, mü'min için bilinçli imana vesile olurken⁹⁸, bazı kimselerin de hakikatten uzaklaşmasına aracı olmaktadır⁹⁹. Kur'an bu hususu "Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermemiştik ki o, (bir şey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu içerisinde mutlaka (bir düşünce) atmış olmasın. Fakat Allah, şeytanın attığını siler, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır"¹⁰⁰ ifadesiyle belirtmiştir.

Yine Kur'an da Hz. Musa'nın kavmiyle mücadelesini içeren "Ey kavmim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde, niçin beni incitiyorsunuz?" Onlar

⁹¹ ez-Zümer 39/22

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 641a.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 218a.

⁹⁴ el-En'am 6/104.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 213, 225b.

⁹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "zyğ" md; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 71b.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 781a.

⁹⁸ Bk. Müslim, "İmân", 211; Ahmed b. Hanbel, I, 34, 35.

⁹⁹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 4b.

¹⁰⁰ el-Hacc 22/52.

yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştır"¹⁰¹ âyetinde de hakikate karşı bir ön yargılı tutumu içeren bir tavır sergilenmiştir. Bu nedenle gerçeklere ulaşmak ve o yolda sebat etmek isteyenler, "Rabb'imiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme, bize katından bir rahmet ver"¹⁰² şeklinde niyazda bulunmuşlardır. Bu ifadeler doğrultusunda, kalbin hidayetten uzaklaşma nedeni ve hakikatten yüz çevirmesinin ifadesi olan "zeyğ"; bir tür aklî eylem olan kuşku ve ön yargı sonucu tezahür etmektedir. Böyle bir temayül ve eylemin sonucunda, onların zülüm ve küfrü seçtiklerini ve tövbe de etmeyecekleri bilen Allah, onları hidayetten alı koymuş ve kalplerinde hakikatten yüz çevirme fiilini yaratmıştır¹⁰³. Öte yandan Mâtüridî'ye göre hidayete engel olan bu tür etkenler, "hüccet" ve "burhan" kanallarıyla aşılar. Bunun sonucunda da kalp tatmin olur ve akıl da, "selîm" bir nitelik kazanır¹⁰⁴. Hidayetin karşı yakasına bilinçli olarak meyleden bir kalbin, zamanla kirlenip paslanması da, bu doğal sürecin ürünüdür.

2-Kalbin Paslanması (reyn).

Terim olarak bir şeyin paslanması anlamına gelen "reyn", ilgili duyunun işlerliğini kaybetmesi sonucunu doğurur. İstilahî manada ise, kalbin sıkıntı ve günahla dolup, hayır ve şerrin ayırımı, iyi ile kötünün farkedilmesi görevini üstlenmemesi demektir¹⁰⁵.

"Reyn" terimini, örtü ve perde olarak açıklayan Mâtüridî, imanın saf hayır ve nur olduğunu, küfrün de, karanlıktan ibaret bulunduğunu vurgular. Dolayısıyla iman, kalbi aydınlatırken, dalalet de, kalbi kirlendirir ve karartır. Bu nedenle küfrü gerektiren tutum ve davranışlarla meşgul olmak, zamanla kalbin paslanmasına neden olur. Konu bağlamında Ebu Hüreyre'den rivayet edilen ve günahların kalpte siyah bir nokta gibi şekillendiğini, tövbe edilmezse, bunun kalbi kaplayacağını bildiren hadisi¹⁰⁶ işleyen Mâtüridî, kalbin hidayete ermesi için, imanının öncülleri olan ve inşiraha yol açan "vesileler"i, Allah o kalpte yaratır. Kulun iradesi doğrultusunda bu vesileler, kalbi tamamen arındıracak şekilde yayılır¹⁰⁷.

Kur'an âyetleri, "reyn" terimini, Hz. Peygambere karşı gelen kimselerin, âyetleri "öncekilerin masalları" olarak niteleyenler hakkında kullanmıştır. Böyle bir sava sahip olan müşrikler, "Kazanageldikleri ve kâr saydıkları günahlar, onların kalplerini paslandırmıştır"¹⁰⁸ ifadeleriyle tanımlanmıştır. Kalbin paslanması, Hz. Peygamber tarafından günahların kalbi karartması şeklinde izah edilmiştir¹⁰⁹. Kalbin asli görevlerinden olan tefekkür ve teslim sonucu oluşan manevî arınmadan uzak kalan

¹⁰¹ es-Saf 61/5.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/8.

¹⁰³ Mâtüridî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 781a.

¹⁰⁴ Mâtüridî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 641b.

¹⁰⁵ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "ryn" md.

¹⁰⁶ Müslim, "İmân", 231; Tirmizî, "Tefsîr 83"; İbn Mâce, "Zühd", 29.

¹⁰⁷ Mâtüridî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 873a.

¹⁰⁸ el-Mutaffifîn 83/14.

¹⁰⁹ Bk. Tirmizî, "Tefsîr", 75.

kimselerin sahip olduğu bu olgu, bir anlamda aklın işlevini yitirmesi sonucu ortaya çıkan bir pasif eylem olarak karşımıza çıkmaktadır.

3-Kalbin Hastalanması (maraz).

İnsan yapısının yaratılış normları dışına çıkması anlamında olan "maraz", fiziksel ve ruhsal bağlamda tezahür etmektedir. Bu nedenle insanın dünyevî ve uhrevî hayatına zararı dokunabilen korkaklık, cahillik, cimrilik ve bozgunculuk gibi nitelikler, bir tür ruhsal hastalıklardır¹¹⁰. Kur'an bu terimi daha çok kalbin sağlıklı düşünmesi ve işleminin terkiyle, kuşku dolu bir hale dönüşmesine atfetmektedir¹¹¹. Yine Kur'an'dan anlaşıldığına göre, böyle bir kalbe şeytan daha çok müdahale edebilmektedir¹¹². Zira böyle bir kalp, kuşku ve nifak kaynağı haline gelir¹¹³. Nitekim **Mâtürîdî**, inkarcıların "Allah ve resulünün sözlerinin ancak aldatmaca" olduğunu söylemeleri, onların kalplerinin hasta olduğunun göstergesi olduğunu kabul etmiştir¹¹⁴. Yine müellife göre kalpte kuşku ve bozgunculuğun bulunması, onun hasta oluşunun belirtisidir¹¹⁵.

Kur'an, kalbin hastalanmasının alametlerini, "Allah ve müminleri aldatma çabası"¹¹⁶, "dünyevî sıkıntısı endişesiyle hakikatten yüz çevirme"¹¹⁷, "ümitsizlik"¹¹⁸, "rahatlığa düşkünlük"¹¹⁹, "nefsânî ve şehvânî arzular"¹²⁰ olarak tanımlamıştır. Kalbin hasta olması, onun aklî işlevlerini gereği gibi yerine getirmesine engel olmaktadır. Bu nedenle hidâyete sevkeden amillerden olan dahilî ve haricî deliller, kalbin bu olgusu sonucu, onların gereği gibi kullanılmasına engel olmuştur. Nitekim yüreklerinde hastalık olanların, onların pisliklerine pislik katmakta ve onların kafir olarak hayatlarının son bulmasına neden olmaktadır¹²¹.

Mâtürîdî'ye göre, küfür ve nifak, hasta bir kalbin ürünüdür. Böyle bir niteliğe sahip bir kalp de, hak davetler karşısında, onu muaraza ederek, gerçek olmadığını kabul eder ve küçük görücü bir tavır takınarak yalanlar. Bu da hevâyâ uymanın bir neticesidir. Hasta olan bir yüreğin hakikatlere karşı katı bir tutum izlemesi, yine sahibindeki nifak ve küfür sıfatları sonucudur¹²².

110 Râgib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "mrd" md.

111 Bk. el-Bakara 2/10.

112 el-Hacc 22/53.

113 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 4b.

114 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 484a.

115 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 4b.

116 el-Bakara 2/10.

117 el-Mâide 5/52.

118 el-Enfâl 8/49.

119 Muhammed 47/20.

120 el-Ahzâb 33/32, 60.

121 Bk. et-Tevbe 9/125.

122 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 484a.

4-Kalbin Katılaşması (kasvet).

Katılaşma anlamındaki "kasvet", Kur'an bağlamında kalbin günah ve isyan nedeniyle il hî emirlere karşı duyarsız olması şeklinde yorumlanmıştır¹²³. İzutsu bu terimi hidâyete karşı inatla direnen kalplerin tutumlarını somutlaştırmak amacıyla kullanılan bir mecazî terim olarak tanımlamıştır¹²⁴.

Kur'an-ı Kerim'de hem kalbin katılaşması hem de Allah'ın o kalbi katılaştırması bağlamında kullanılan eylemin gerekçeleri olarak, "Allah'ı anmaktan yüz çevirmek"¹²⁵, "hakikat karşısında uzun süre lakayt kalmak"¹²⁶, "Allah'a yapılan sözleşmenin yerine getirilmemesi"¹²⁷ gibi etkenler ileri sürülmüştür. Mâtürîdî söz konusu terimi açıklarken, kalbin katılığıının belirtisini, Allah'a anmaktan yüz çevirme veya kaçınma olarak betimler¹²⁸.

Mâtürîdî'ye göre inatçı inkarcıların özellikle ileri gelenleri, kalp katılığına maruz kalmış kimselerdir. Zira ilâhî buyruklar karşısında ikbalde bulunmamak, boyun eğmemek ve kabul etmemek, kalbin katı oluşunun kanıtlarıdır¹²⁹.

Kalbin katılaşması, ilâhî hakikatlerin ışığının yansımaması ve tanrısal buyruklara teveccüh edilmemesi şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Nitekim Yahudi toplumu için kesilmesi emredilen sığırın üzerinde yoğun tartışma yaratmaları, Allah tarafından onların kalplerinin "taştan daha katı olması" tâbiriyle ifade edilmiştir¹³⁰.

ilâhî buyruklar karşısında kalbin herhangi bir aktif eylemde bulunmaması, kalp katılığıının tezahürüdür. Bu tür bir olgunun arka planı olarak, akıllarında Allah'ın rububiyetini yeterince idrak etmeyen ve kalplerinde de bunu tespit edemeyen kimselerin bir tavrı olarak değerlendirilebilir.

Mâtürîdî'ye göre inat ve kibir sonucu oluşan kalpteki katılaşmanın çaresi, teemmül etmek, tefekkür ve nazar eylemine yönelmektir. Akli olan bu faaliyetler sonucu, kalp nurlanır; hayır yollarına hidayet nasip olur. Sahibinden de vesvese ve şüpheler uzaklaşır¹³¹. Katı bir kalb, aynı zamanda hakikatler karşısında perdelenmiş bir konumdur.

5-Kalbin Perdelenmesi (gulf).

Hakikatler karşısında olan kalbin bir fonksiyonu olarak nitelendirilen terim, hidâyete engellerinden birisi olarak nitelendirilmiştir¹³². Kur'an kalbin perdelenmesini,

¹²³ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "ksv" md.

¹²⁴ İzutsu, *The Structure of the Ethical Terms in the Kur'an*, s. 122.

¹²⁵ ez-Zümer 39/22.

¹²⁶ el-Hadîd 57/16.

¹²⁷ el-Mâide 5/13.

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 641a.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 484a.

¹³⁰ el-Bakara 2/74.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 461b, 484a, 758b.

¹³² Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "glf" md.

birbirlerine yakın anlamları içeren "gulf"¹³³, "ekinne"¹³⁴, "sedd" ve "iğşâ"¹³⁵ terimleriyle ifade etmiştir¹³⁶.

Nitekim Hz. Peygamberi kabul etmek istemeyen müşriklerin, buna gerekçe olarak, "kalplerimiz, bizi çağırdığın şeye kapalıdır. Kulaklarımızda bir ağırlık vardır. Seninle aramızda bir perde bulunmaktadır"¹³⁷ türü gerekçeler göstermeleri, bunun bir örneğidir. Yine bir başka âyette de, Yahudilerin "kalplerimiz kılıflıdır"¹³⁸ demeleri, onların zihinlerinin hidâyete kapatıldığını göstermektedir. **Mâtürîdî** kalplerinin kılıflı olmasını, onların Kur'an'ı işitmek istememeleri ve bir şekilde duymuş olsalar bile bunun üzerinde düşünüp, anlamaktan yüz çevirmelerine bağlamaktadır¹³⁹. Müellife göre bu şekilde bir söylemde bulunan kimselere, peygamberin söyledikleri de bir yarar sağlamaz. Onlar muhatap oldukları emirleri anlamıyorlar. Bunun nedeni ise tedebbür ve tefekkürü terk etmeleridir¹⁴⁰.

İlgili terimlerin yer aldığı, Fussilet suresinin beşinci âyetinin devamındaki "Ben de sizin gibi bir insanım" ifadesini konuyla ilişkilendiren **Mâtürîdî**, inkarcıların söylemleri karşısında Hz. Peygamberin "Oysa ki ben de bir insanım ve aklımı kullanırım. Ben anlıyorum ve her hangi bir engelden şikayet etmiyorum. Siz de dalaleti terk edip anlamaya ve akletmeye çalışsanız" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur¹⁴¹.

Kalbin perdelenmesini, "beyyine" ve "hüccet"lerden oluşan "bürhân" nitelikli âyetlere karşı ilgisiz kalmak olarak değerlendiren **Mâtürîdî**'ye göre burada, hakikatten bir tür yüz çevirme (i'raz) vardır. Müellif "i'raz" terimini iki kategoride işlemektedir. Bunlar, tefekkür ve teemmülden yüz çevirme ile, tefekkür ve teemmülü gerçekleştirdikten sonra bilinçli olarak ilgisiz kalmaktır. Böyle bir eylemin nedeni olarak, lâhî gerçekleri bilmelerine rağmen, sırf inat ve makam-mevki endişesiyle kibir moduna girdiklerini ileri süren **Mâtürîdî**, bu kimselerin söz konusu tavırları karşısında Allah'ın da onlara hidayeti nasip etmediğini vurgular¹⁴².

Nitekim bu tür bir perdelenme, kişiyi hidâyete kapalı tutmaktadır. Bu husus şu âyet tarafında açıkça belirtilmiştir: "Kendisine Rabb'inin ayetleri hatırlatıldığı halde onlardan yüz çeviren ve ellerinin (yapıp) öne sürdüğü günahlarını unutandan daha zalim kim olabilir? Biz onların kalpleri üzerine, onu anlamalarına engel olan örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. Onları doğru yola çağırırsan da, bu halde asla doğru yola gelmezler"¹⁴³.

¹³³ en-Nisâ 4/155.

¹³⁴ Fussilet 41/5.

¹³⁵ Yâsin 36/8-9.

¹³⁶ Bk. İzutsu, *The Structure of the Ethical Terms in the Kur'an*, II, 123-124.

¹³⁷ Fussilet 41/5.

¹³⁸ en-Nisâ 4/155.

¹³⁹ **Mâtürîdî**, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 170b.

¹⁴⁰ **Mâtürîdî**, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 19a.

¹⁴¹ **Mâtürîdî**, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 661b.

¹⁴² **Mâtürîdî**, *Te'vîlâtü'l-Kur'an* (Selimağa), vr. 661a.

¹⁴³ el-Kehf 18/57.

İlgili âyet ifadelerine bakıldığında, kalplerin örtülü olması mazeretini ileri süren kimselerin, bir tür ön yargıyla, kibir ve inatları sonucu ilâhî buyruklara karşı çekimser kaldıkları görülmektedir¹⁴⁴. Bu ise bir anlamda aklın işlevi olan nazar ve istidlâl eyleminden bilinçli bir şekilde uzak kalmalarını doğurmuştur. Zira hüccet ve burhan anlamında olan "beyyine"ye lakayt kalan insanlar, tefekkür ve teemmüle yanaşmamışlardır. Dolayısıyla akıldan kalbe inen marifet, hedefine ulaşmakta yetersiz kalmıştır. Bu ise kalbin fizik ötesi âleme ilgisizliğini, yani hidayetten uzaklaşmayı doğurmuştur¹⁴⁵. Artık¹⁴⁶ böyle bir kalp de hakikat nurları karşısında körelmiş bir konumdur.

6-Kalbin Körelmesi (a'mâ).

Mecazi anlamda kalbin körleşmesi şeklinde anlaşılan terim, gönül gözü tanımına uygun olan basîretin kapanması manasındadır. Kur'an'daki "Doğrusu size Rabb'inizden basîretler geldi. Artık kim görürse yararı kendisine, kimde kör olursa zararı kendisinedir"¹⁴⁶ ifadeleri de bu tür bir basîreti açıklamaktadır.

Kur'an, bu şekilde bir körlüğe maruz kalanların, ahirette de kör olacağını vurgularken, buna gerekçe olarak da, "Çünkü sana âyetlerimiz geldi de, sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde unutuluyorsun. Doğru yoldan sapanı ve Rabb'in âyetlerine inanmayanları, işte böyle cezalandırırız"¹⁴⁷ şeklinde bir tarifte bulunmuştur. **Mâtürîdî'ye** göre kalbin körleşmesi, inat ve kibir sonucu, nazarı terk etmekten kaynaklanmaktadır. Kalbi körelmiş bir halde dalaleti tercih eden kimseler, tefekkür ve nazar eylemini yapsalardı, hakka ulaşır, hidayet onlara nasip olurdu¹⁴⁸.

Buna göre hidâyet rehberi olan Kur'an'a inanmayanlar, kendi iradeleri doğrultusunda, kulaklarındaki ağırlık ifadesi olan ilgisizlikleri nedeniyle, kutsal kitabın hidâyeti onlara kapanmıştır¹⁴⁹. Nitekim **Mâtürîdî** kalbin körelmesini, Allah'ın enfûs ve âfâktaki âyetleri üzerinde tefekkür etmemenin bir sonucu olarak kabul etmiş ve bu konumda olan bir kalbin, hidayet vesilelerini görmesinin mümkün olmayacağını ileri sürmüştür¹⁵⁰.

7-Kalbin Mühürlenmesi.

Mecazi bir anlam içeren kalbin mühürlenmesini anlatan Kur'an âyetleri, "hatm"¹⁵¹ ve "tab"¹⁵² terimleriyle ifade edilmiştir. Bu terimlerle belirtilmek istenen, kalbin hidâyete tamamen kapalı olması, kör taassup, batılı körü körüne taklit, kibir ve zorbalık

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 170b.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 11b, 661a.

¹⁴⁶ el-En'âm 6/104. Âyetin yorumu için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 538a.

¹⁴⁷ Tâhâ 20/123-127.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 225b.

¹⁴⁹ Bk. Fussilet 41/44.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 213a.

¹⁵¹ el-Bakara 2/6-7; el-En'âm 6/46; el-Câsiye 45/23.

¹⁵² el-A'râf 7/100; Muhammed 47/16-17.

sonucu insanın sağduyusu mühürlenmekte, hakkı anlamasına engel olmaktadır¹⁵³. Bunun sonucunda kişinin yapmakta olduğu kötü işler, çekici görünmekte, kendisine takdim edilen veya tesadüf ettiği hakikatler, bir tür önyargı sonucu, hedefini bulamamakta ve dolayısıyla hidâyete ulaşamamaktadır¹⁵⁴. Kalbin mühürlenmesine neden olan ana etkenin, kişinin batıl inanç ve eylemde ileri gitmesi sonucu, yaptıklarının kendisince beğeni kazanması ve alternatifine yönelmeyi zihninden bile geçirmemesi, bir anlamda öteki tarafa kapısını kapaması, onun kalbinin de kilitlenmesine yol açması olduğu kabul edilebilir¹⁵⁵.

Mâtürîdî'ye göre mühürlenme eylemi, bir sonuç göstergesidir. Bunun gerekçeleri ise, zulüm ve fışk gibi eylemlerdir. Bunların yanında tefekkür, nazar ve teemmül terketme de bulunmaktadır¹⁵⁶. Müellif konu bağlamında farklı bir değerlendirmeye girer. Ona göre kafirlerin ileri gelenleri, genellikle kalpleri mühürlenmiş kimselerdir. Zira onlar "küfre itikat etmektedirler". Mâtürîdî'ye göre iman ve hidayetin bazı öncülleri vardır. Bunlardan sonra hidayet ve iman tahakkuk eder. Bu etkenler bir anlamda iman ve hidayet davetçileridir. Buna göre kafirlerin ileri gelenlerinde iman ve hidayete davet eden etkenler bulunmamaktadır. Bunun sonucunda da onların kalbinde küfür tohumları yeşererek, zamanla bütün kalbi kaplamıştır¹⁵⁷.

Kalbin mühürlenmesine neden olan ana etkenler arasında, "kalplerimiz kılıfıdır" şeklindeki söylem ile, vahiy ve nübüvveti inkar etmektir. Öte yandan dikkate almaya bile gerek görmeden bir ön yargıyla karşı çıkıp, "siz ancak batıl şeyler ortaya atıyorsunuz" demeleri ve bilinçli olarak dünya hayatını ahirete tercih etmeleri¹⁵⁸, peygamberin emirlerini dinlemeyeceklerini daha başlangıçta açıkça söylemeleri¹⁵⁹, kitap ve peygamber hakkında büyüklük taslayıp, zor kullanmaları¹⁶⁰, imkanları varken, sırf nefislerine uyup, dinî vecibeleri umursamaz olmaları¹⁶¹ gibi hususlardır. Mâtürîdî'ye göre kalbin mühürlenmesi, katılaşması, perdelenmesi gibi bazı eylemler ardından oluşmaktadır. Bu, dalalette seyretme sürecinin doğal sonucudur¹⁶². Bu nedenle müellif, küfür karanlığı hiçbir boş yer bırakmaksızın kalbi tamamen kapladığını ve böyle bir kalbin yönetiminde olan işitme vâ görme eyleminin, hakikatleri idrakten uzak kaldığını vurgular¹⁶³.

Kalbin bu eylemi inkara yeltenen kişilerde o kadar yer bulmuş oluyor ki, bu durumda Hz. Peygamberin onlara öğüt vermesi, ahiret cezasıyla korkutması, onlar için bağışlanma dilemesi, herhangi bir pozitif temayül oluşturmamaktadır¹⁶⁴.

Mâtürîdî'ye göre, kalp imanının ışığını barındırdığı gibi, küfrün karanlığını da içerebilir. Kalp bir anlamda bütün bedenın yönlendiricisidir. Bu manadaki bir kalbin

¹⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 641a.

¹⁵⁴ Reşid Rıza, *el-Menâr*, I, 143.

¹⁵⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "htm" md.

¹⁵⁶ *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 641a.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 873a.

¹⁵⁸ en-Nisâ 4/155; en-Nahl 16/108, er-Rûm 30/58-59.

¹⁵⁹ Yunus 10/74.

¹⁶⁰ el-Mü'min 40/35.

¹⁶¹ et-Tevbe 9/87, 93.

¹⁶² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 873a.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 261a.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/6-7; Yâsîn 36/7-10; eş-Şu'ârâ 26/136; el-Münâfikûn 63/6.

sahip olduğu inanç şekli, bütün duygularını da şekillendirir. Zira kalp kapanınca her duyu ve duygu bundan etkilenir. Bu nedenle inkar eylemine sahip olan kimseler, hakikatleri bilseler bile, inat ve kibirlerinden dolayı onu itiraf edip kabul etmemekte direnirler. Yine onlar, tefekkür ve teemmül terk etmelerinden ötürü, gerek kendi nefsinde, gerekse dış dünyada bulunan ve imana götüren delilleri göremediği için, tekzip ve inkarda sebatı artar ve kalbi mühürlenmiş olur¹⁶⁵.

İnanmakta direnen bir kimsenin artık iman etmeyeceğini bildiği bir inkar sınırına ulaştığında, onun kalbine koyduğu bir işaret olarak tanımlanan mühürlenme, ancak melekler tarafından farkedilebilir. Cüveynî'ye göre mühürlenmekteki amaç, o şahsı dünyada cezalandırmaktan öte, diğer insanlar için bir tür uyarı niteliğindedir¹⁶⁶.

İsfehânî'ye göre Kur'an'da kafir ve zalimlerden menedildiği belirtilen hidâyetten maksat, tevfi-k-i llâhîden ibaret olan hidâyettir¹⁶⁷. Böyle bir kimsenin de kendi iradesiyle hidâyete ulaşması mümkün görünmemektedir. Son dönem Türk müfessirlerinden Elmailî'ye göre, her insanın hayatında hidâyeti tercih etmesini mümkün kılacak bir süre vardır. Bu zaman içerisinde hidâyeti tercih etmesi onun isteğine bağlıdır. Ancak bu tercihi aksi istikamette kullanıp, hidâyetten yüz çevirenlerin ondan mahrum kalması, kaçınılmaz bir durumdur¹⁶⁸. Bu da onun kalbinin mühürlenmesi neticesini doğurur.

SONUÇ.

Kur'an'da hidayete sevkedici etkenler yanında, ondan alıkoyucu âmillerin de varlığı söz konusudur. Bunlar arasında sosyal faktörler olduğu gibi, psikolojik unsurların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Hidayet, başta llâhî irade (tevfik) olmak üzere bir çok eylemin bir araya gelmesiyle oluştuğu gibi, ondan mahrum kalma da, bir takım faktörlerin içtimayla gerçekleşmektedir. Buna göre bu nitelikler tek başlarına hidayetten uzaklaştırmaz. Nitekim bir çok kötü fiil vardır ki, zâtında küfür belirtisi olmakla birlikte, sahibi küfre nispet edilemez.

Kur'an'da akletme (düşünme) ve fıkhetme (anlama) fiilleri kalbe nispet edilmiştir¹⁶⁹. Mâtürîdî de her ikisinin eylemlerinde, hidayete ulaşmaları için kelâmî bir terim olan nazar ve tefekkürü tavsiye etmiştir.

Mâtürîdî kalbi; duygu, irade ve bilinci içine alan tefekkür ve teemmül gibi topyekûn bir fonksiyona sahip olan akıl şeklinde anlamamıza müsait ifadeler kullanmak suretiyle imanın, dolayısıyla dinin temeline akli yerleştirmiştir¹⁷⁰. Buna göre kelâm ilminin ana argümanlarından olan iman ve hidayet kavramlarının, benzer eylemlere sahip akıl ve kalp endeksli oluştuğu görülmektedir. Dinî ve imanî konuları idrak etme bağlamındaki bu akli-kalp birlikteliği, aynı zamanda kelâm ilminin de metodu olabileceği, bir tez olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Selimağa), vr. 4b; 261a, 538a.

¹⁶⁶ Cüveynî, *el-İrşâd* (nşr. Es'ad Temim), Beyrut 1985, s. 192.

¹⁶⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "hdy" md.; *Tafsîlû'n-neş'eteyn*, s. 124.

¹⁶⁸ *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2982-2983.

¹⁶⁹ Bk. Süleyman Uludağ, "Kalb", *DİA*, XXIV, 230.

¹⁷⁰ Hanifi Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre İman-İslam-lhsan ve Küfür İlişkisi", *DEÜİF Dergisi*, İzmir 1994, VIII, 181.